

A87/20 CO:2054980

18 juni 1987

HET GORBACHEV BELEID:
FUNDAMENTELE VERANDERING OF ACCENTVERSCHUIVING? (II)

In een eerdere Focus in deze serie werd ingegaan op de economische prioriteit in GORBACHEV's herstructureringsplannen, op de sociale consequenties ervan en op de klimaatsverandering die als gevolg daarvan intussen is opgetreden.

In deze Focus zal een nader onderzoek worden ingesteld naar de allesbehalve eenduidige inhoud van het begrip glasnost, dat in het herstructureringsbeleid van GORBACHEV een belangrijke functie is gaan vervullen.

HET GORBACHEV BELEID:
FUNDAMENTELE VERANDERING OF ACCENTVERSCHUIVING? (II)

Geschiedenis van het begrip glasnost.

De aandacht in de Westerse pers voor het begrip glasnost, dat de laatste tijd meestal onvertaald wordt overgenomen of wordt omschreven met de term 'openheid', is van vrij recente datum. Pas tegen het eind van het vorig jaar werd het tot een sleutelbegrip in de berichtgeving over de Sovjet Unie, waar het overigens al langer deel uitmaakt van het Sovjetrussische politieke idioom.

In maart 1918 werd dit Russische woord door LENIN reeds gehanteerd om aan te geven hoe de pers moest worden omgevormd van "...een eenvoudig instrument voor het rapporteren van politiek nieuws ... tot een instrument voor economische heropvoeding van de massa's". Hij stelde toen dat "de invoering van glasnost in deze sfeer op zichzelf al een enorme hervorming zal zijn", die het makkelijker zal maken de brede massa van de bevolking in te schakelen bij de oplossing van die problemen die op de eerste plaats haarzelf aangaan.* Interessant is te weten dat deze oproep tot glasnost werd gedaan nadat LENIN de onafhankelijke pers al onder controle van de staat had geplaatst, zodat hij niet geïmagineerd kan hebben op een volledig vrije en open berichtgeving door diezelfde pers. Kennelijk bedoelde hij een soort gecontroleerde openheid, wat in overeenstemming is met zijn opvatting over de functie van de pers als propaganda-orgaan.

Voorzover bekend is het begrip glasnost sinds de uitspraak van LENIN nauwelijks meer gehanteerd, totdat het in 1985 door GORBACHEV tot een van de sleutelbegrippen van zijn beleid werd gemaakt.** Alleen buiten de partijcontext dook de term in het midden van de jaren zestig weer op als een van de belangrijkste eisen van de in die periode opgerichte (uiteraard dissidente) Beweging voor de Mensenrechten, die glasnost wilde inzake het functioneren (en disfunctioneren) van het Sovjetsysteem. In samizdat-publicaties is sindsdien deze behoefte nog herhaalde malen onderstreept. In de jaren zeventig schijnt ook in de officiële Sovjetpers enige keren een oproep voor meer openheid te zijn gedaan en na 1982 meer frequent toen partijleider ANDROPOV was gestart met zijn anti-corruptie campagne. Van een gecoördineerde actie was echter ook in die periode geen sprake. Het beeld veranderde pas toen GORBACHEV in 1985 de partijleiding overnam van de overgangfiguur CHERNENKO. Al tijdens het CC-plenum van 11 maart 1985, waar hij in de hoogste partijfunctie werd benoemd, beloofde hij de Sovjetburgers meer informatie over de activiteiten van de partij. Kort daarop verschenen in de Sovjetpers pleidooien voor meer 'openheid' over Sovjetrussische binnenlandse aangelegenheden. De meeste daarvan riepen echter de journalistiek op de aandacht te richten op incorrecte praktijken in bedrijven, wat erop wijst dat glasnost in die periode hoofdzakelijk gezien werd als een middel om corrupte Sovjetfunctionarissen in het bedrijfsleven aan de kaak te stellen.

* Geciteerd in RL 14/87, Radio Liberty Research, January 8, 1987: DRAFTING A PRESS LAW: GLASNOST AS AN ALTERNATIVE TO THE FREE FLOW OF INFORMATION, p.3-4

** RL 66 /87, Radio Liberty Research, February 23, 1987: A CHRONOLOGICAL OVERVIEW OF GORBACHEV'S CAMPAIGN FOR GLASNOST

Gedurende het eerste halfjaar van GORBACHEV's partijleiderschap was er geen sprake van het soort 'openheid' dat vanaf december 1986 zoveel bekendheid kreeg in het Westen. In feite waren er in die periode slechts twee tendenzen: er was sprake van een grotere aandacht in de pers voor de door GORBACHEV in navolging van ANDROPOV weer opgepakte anti-corruptie campagne en er was sprake van een duidelijke toename van het aantal artikelen over tekortkomingen in de Sovjeteconomie. Tegen het einde van 1985 begon het karakter langzamerhand te veranderen toen er (in Komsomolskaya Pravda van 6-10-85 en Sovetskaya Rossiya van 5-1-86) artikelen verschenen over ongelukken en natuurrampen op Sovjet grondgebied, waarover tot dan toe gewoonlijk het stilzwijgen werd bewaard, en toen het Sovjetregeringsdagblad Izvestiya op 4 november 1985 verrassenderwijs een interview met de Amerikaanse president afdruckte. In de weken die voorafgingen aan het 27e CPSU-congres (febr.86) zouden in de Sovjetpers nog meer taboes worden doorbroken met artikelen over bv. aanpassingsproblemen van oorlogsveteranen uit Afghanistan, over privileges van partijfunctionarissen en over het ontbreken van glasnost in de provinciale pers. Na het partijcongres, waarop GORBACHEV zelf nog eens het belang van glasnost onderstreepte, werd de campagne krachtig voortgezet. Artikelen werden gepubliceerd over zaken als de slechte kwaliteit van de gezondheidszorg, het morele verval in de Sovjetsamenleving en het nationaliteitsprobleem. Uiteindelijk zou dit uitmonden in de stroom publicaties, die vanaf december 1986 zo de aandacht opeiste van de Westerse pers en waardoor het woord glasnost tot het *standaard-idioom is gaan behoren van vrijwel iedere zichzelf respecterende commentator en journalist. Vast staat in ieder geval dat het begrip glasnost, dat door LENIN voor het eerst in een specifiek politiek-ideologische zin is gebruikt en onder ANDROPOV in bescheiden mate toepassing vond, pas onder GORBACHEV zijn pregnante betekenis heeft gekregen.*

De betekenis van het begrip glasnost

De vrij algemene gewoonte de term glasnost te vertalen met 'openheid' - iets wat in de hand wordt gewerkt door vanuit Moskou verspreide geschriften in de moderne westerse talen - wekt de indruk als zou het voor de Sovjetpers onder GORBACHEV mogelijk zijn geworden alles wat er fout is in de samenleving aan de kaak te stellen. Dat roept de suggestie op dat het in de Sovjet Unie de richting uitgaat van een meer open en democratische samenleving. Een dergelijke conclusie is op zijn minst wat voorbarig als in aanmerking wordt genomen dat de term glasnost weliswaar vertaald kan worden met 'openheid', maar dat er ook nog andere betekenissen mogelijk zijn. Het wordt nl. eveneens gebruikt in de zin van 'publiciteit', 'openbaarheid' en 'openbaar maken' en is in het Duits bovendien nog synoniem met termen als Offenkundigkeit, Oeffentliche Verbreitung en Bekanntheit * . Dit komt erop neer dat glasnost ook vertaald kan worden in termen van 'algemene bekendheid', 'duidelijkheid', 'openbare' of 'publieke verspreiding'. Uiteraard is aan de hand van deze opsomming niet te bepalen welke begripsinhoud er thans precies moet worden toegekend aan het woord glasnost. Wat in ieder geval wel duidelijk is, is dat het niet gaat om een begrip dat zonder meer gelijk gesteld kan worden aan 'openheid'.

* Zeitbild, 28e Jaargang, no.9, 6 mei 1987, p.11

Op 27 februari jl. werd dit ook toegegeven door politiek commentator Spartak BEGLOV van het Sovjetpersbureau Novosti, die in een artikel in het partijdagblad van de Slowaakse CP - de zg. Bratislava Pravda - schreef dat het woord glasnost "in sommige talen geen exact equivalent heeft. In sommige gevallen wordt het vertaald met 'openheid', in andere met 'openbaar maken'. Beide (vertalingen) zijn voor een deel correct...". Hij deed in dit verband overigens geen uitspraak over de juiste betekenis van het begrip. Wel gaf hij aan dat het doel van glasnost is ervoor te zorgen dat elke Sovjetburger die informatie tot zijn beschikking krijgt, die hem in staat moet stellen een bijdrage te leveren aan de noodzakelijke vernieuwing binnen de samenleving. "Het hoofddoel (van glasnost) is het verenigen van het vernieuwingsproces met (het proces van) democratisering. Dit betekent dat de maatschappij en ieder van haar leden in staat is - zoals LENIN placht te zeggen - alles op een geïnformeerde manier in te schatten en dienovereenkomstig aan de gemeenschappelijke taken bij te dragen". Dat er bij het hanteren van glasnost overigens grenzen zijn maakte hij duidelijk door op te merken dat "...dit proces vele complicaties met zich meebrengt, omdat het niet mogelijk is ruimte te geven aan hen die er slechts op uit zijn alles en iedereen te belasteren".* Die beperkte en selectieve betekenis van glasnost wordt bijvoorbeeld geïllustreerd door het feit dat drie Sovjetschrijvers, die zich hadden uitgesproken voor een 'revival' van de religie als methode om het morele verval in de Sovjet Unie te keren, ten scherpste werden gekritiseerd door o.a. de voor ideologie verantwoordelijke CC-secretaris LIGACHEV. Voor dit soort zaken geldt in ieder geval geen glasnost.** Datzelfde geldt trouwens ook voor de verslaggeving rond belangrijke politieke gebeurtenissen zoals het CC-plenum van januari jl. Volgens een bericht in het Italiaanse partijdagblad l'Unita van 11 februari, dat zich beriep op uitspraken van een deelnemer, werden tijdens dat plenum naar aanleiding van GORBACHEV's toespraak ongewoon intensieve en heftige debatten gevoerd onder begeleiding van gefluit en geroep. In de Sovjetverslaggeving is over deze incidenten met geen woord gerept.***

Instrumentele functie van het begrip glasnost

Glasnost vormde eveneens in de maand februari het onderwerp van een interview dat het hoofd van de Afdeling Filosofie van de Academie van Sociale Wetenschappen van de CPSU en politiek commentator van het dagblad Literaturnaya Gazeta van de Sovjetschrijversbond, Fedor BURLATSKIY, had met het in Londen gevestigde Arabische blad Al-Hawadith. Daarin omschreef hij glasnost als "een waardevol sociaal verschijnsel" binnen alle sectoren van de samenleving, dat "niet alleen van belang is voor het informeren van de publieke opinie over beslissingen, feiten, problemen en tekortkomingen" maar ook "als middel voor beïnvloeding door de publieke opinie van beslissingen op sociaal, economisch en politiek terrein". Als voorbeeld noemde hij daarbij het terugdraaien van de beslissing om de loop van een aantal rivieren in Siberië te wijzigen, wat - naar hij zei - gebeurde onder directe druk van de bevolking.**** Glasnost is dus zowel een middel voor informatievoorziening als voor beïnvloeding, maar of die ook aangewend kan worden als een pressiemiddel in de richting van de autoriteiten staat zeer te bezien. Immers, er zijn te oordelen naar de eerder

* FBIS, USSR NATIONAL AFFAIRS, 11 MAR 87, R 3.

** RL 418/86, Radio Liberty Research, November 5, 1986: SOVIET WRITERS CRITICIZED FOR CHRISTIAN LEANINGS.

*** Osteuropa, 5/87, p. A237.

**** FBIS, USSR NATIONAL AFFAIRS, 11 FEB 87, R 5.

aangehaalde woorden van BEGLOV grenzen aan de mogelijkheden tot gebruik ervan. Het staat niet open voor iedereen en geldt niet voor ieder onderwerp en het moet kennelijk gaan om een positieve, althans niet negatieve bijdrage.

Interessant voor het inzicht in de gecompliceerdheid van het glasnost-principe is een artikel dat begin maart jl. verscheen in het Franse blad Le Point. Daarin werd gesteld dat Sovjetrussische propagandafunctionarissen op knappe wijze gebruik maken van het feit dat glasnost in het Westen vrijwel identiek is verklaard met de term 'openheid' door juist die term te bezigen in vertaald aangeboden en voor buitenlandse consumptie bedoelde artikelen, en dat terwijl zij weten dat 'openheid' niet identiek is aan 'glasnost'. "Het Russisch kent een uitdrukking die exact correspondeert met openheid: nl. proznachnost. In het geval er van het Witte Huis openheid wordt verlangd met betrekking tot Irangate zal men de term proznachnost gebruiken en niet glasnost. Glasnost ... heeft een andere betekenis, die niet met een enkel woord kan worden weergegeven. Het betekent: iets openbaar maken wat al bekend is."* Het artikel wijst erop dat toen GORBACHEV in het openbaar drankmisbruik, gebrek aan discipline en onverschilligheid veroordeelde, hij iets aan de kaak stelde wat al algemeen bekend was. Door dit in het openbaar te doen, bediende hij zich van glasnost, zoals ook "alle kritiek ... die men in de vorm van lezersbrieven of als artikelen al maandenlang in de Sovjetpers kan lezen...", op dit principe is terug te voeren.

Ook al valt niet te beoordelen of de omschrijving, die door het blad Le Point is gegeven van de betekenis van de term glasnost, volledig correct is, in ieder geval staat vast dat die term niet zonder meer te vertalen is met het woord 'openheid', zoals ook al door Spartak BEGLOV gesteld. Op zijn minst is zeker dat het gaat om een 'openheid met beperkingen', waarbij het echter onmogelijk is om exact aan te geven waar de grenzen liggen.

Glasnost nog niet precies begrenst

De grenzen van glasnost zijn trouwens zelfs voor een functionaris als de hoofdredacteur van het Sovjetrussische weekblad Ogonjok niet eenvoudig aan te geven. Tijdens een in april jl. gehouden toespraak voor de National Press Club in Washington heeft deze nl. meegedeeld voortdurend bezig te zijn met het uittesten van de grenzen van glasnost door principiële ervan af te zien hogere instanties te vragen wat openbaar gemaakt mag worden en wat niet. Pas op het moment dat hem een halt zou worden toegeroepen, zou hij weten wat de beperkingen zijn.** Overigens is het onwaarschijnlijk dat de hoofdredacteur van een blad als Ogonjok in zijn testactiviteiten zover zal gaan dat hij bv. de acties van de Sovjet Unie in Afghanistan als imperialistisch zal kwalificeren. Steeds weer blijken er - anders dan door zijn woorden wordt gesuggereerd - duidelijk beperkingen te bestaan voor de keuze en behandeling van onderwerpen. In het algemeen lijkt de norm dat de pers in de Sovjet Unie alles mag doen wat voor het huidige bestel nuttig is en alles achterwege moet laten wat daaraan schade toebrengt. De beoordelende instantie in deze gevallen is net als voorheen de CPSU en de voor haar werkende organen. Want, zoals GORBACHEV tijdens het CC-plenum van januari jl. uitdrukkelijk heeft gesteld, het is beslist niet de bedoeling het politieke systeem om te vormen. Daaraan kan en mag niet worden getornd. De pers is als vanouds een werktuig voor de partij, zij moet "...in het land de openheid bevorderen, ons volk ... informeren. Wij hebben de pers

* Le Point, 9 maart 1987

** Zeitbild, 28e Jaargang, no.10, 20 Mei 1987, p.4

nodig als actief deelnemer in het proces van herstructurering** .

Ondanks dat algemene voorbehoud kan wel gesteld worden dat voor de Sovjetpers de grenzen aanzienlijk zijn verlegd. Glasnost biedt aanwijsbaar de mogelijkheid zich bezig te houden met vroeger praktisch onbespreekbare thema's (bv. milieuvervuiling, laakbare politiemethoden, jeugdbendes, drugsgebruik) dan wel eerder bespreekbare thema's (religie, literatuur of het functioneren van partij- en staatsinstellingen) op een andere wijze te benaderen. Het voorbeeld van de Ogonjok-hoofdredacteur duidt erop dat het einde van de grensverleggende activiteiten nog niet bereikt hoeft te zijn, zodat een verdere ontwikkeling op de nu ingeslagen weg voor de komende tijd niet uitgesloten kan worden geacht. Maar dat daarmee een beweging op gang kan komen, die door de autoriteiten niet meer te stuiten zal zijn, lijkt een voorlopig nog te overhaaste conclusie. Per slot van rekening zijn er wel degelijk grenzen en is er een (partij)apparaat voor de bewaking daarvan. Zolang daaraan niet wezenlijk wordt gesleuteld, lijkt de kans klein dat de zaak 'uit de hand zal lopen'.

* Geciteerd in Zeitbild, 10/87, p-5